

Mænd, Migration og Byrum i Grænselandet mellem Spanien og Marokko¹

AF NINNA NYBERG SØRENSEN

Skønt adskilt af vand minder grænsen mellem Spanien og Marokko på mange måder om grænsen mellem USA og Mexico. Her mødes den rige og den fattige verden, Europa og Afrika, forestillinger om demokrati og autoritære styreformers, om "det frigjorte liv" og skarpt opdelt kønssfærer.

L1992 var et *skelsættende* år. Mens Verden fejrede 500-året for Columbus' 'opdagelse' af Amerika, spærmede det muslimske kongedømmes fald i Granada og Europa den europæiske integrationsproces, satte det hidtil største antal nordafrikanske migranter ud fra den Marokkanske kyst, for – i ly af mørket – at nå den spanske kyst udenom kystpatruljer, grænseposter, migrationskontrol og opholdstilladelser. Lige siden er der brugt mange politiske kræfter og en stor sum EU-midler på at kontrollere Europas sydlige grænser. For eksempel besluttede den Europæiske Union i 1993 at bygge en 8 kilometer lang beskyttelsesvold bestående af to parallelle pigtrådshegn med elektroniske censorer mellem hegnene rundt om den spanske enklave Ceuta. Selvom hegnet for mange håbefulde migranter blot er endnu én blandt utallige forhindringer, der skal overskrides og bliver det – for at nå Europa, så er det blevet vanskeligere og mere omkostningsfyldt for nordafrikanere at

krydse grænsen til Europa. Dem, det lykkes for, finder stadigt forringede leve- og arbejdsvilkår i Europa. Samtidig sidder en voksende gruppe mennesker, der drømmer om et bedre liv et andet sted, 'fast' i Marokko.

Det er denne situation, der er omdrejningspunktet for nærværende artikel, hvor den spansk-marokkanske grænse analyseres med udgangspunkt i 3 marokkanske mænd fra den nordmarokkanske by Tetuán, der i deres migrationsfortællinger reflekterer over historiske og nutidige ændringer i det spansk-marokkanske grænseland. Som størstedelen af Tetuáns indbyggere, er de på den ene side kritiske overfor såvel Spanien som spaniere, mens de på den anden side udtrykker deres modstand mod den marokkanske stat og den tidligere konge, Hassan II, ved positiv reference til spansk kultur og arkitektur, ikke mindst det tidligere samlingspunkt i Tetuán – Plaza España – som i 1988 blev ombygget og omdøbt til Place Hassan II af kongen. Hvad der umiddelbart kan opfattes som et i bedste fald ambivalent forhold til Spanien og tiden under det spanske protektorat i Nord-Marokko (1912-56), får ikke desto mindre en videre betydning, når det sættes i forhold til den marokkanske stat og dennes forsøg på at kontrollere lokale identiteter. Det samme gælder analysen af både offentlige diskurser og de mere uofficielle fortællinger om Tetuáns centrale torv, der udover forskellige meninger om arkitektur også kan forstås som udtryk for den stadige kamp for rumlig og social kontrol.

Jeg har valgt at analysere hverdags-effekten af den spansk-marokkanske grænse i lyset af mødet mellem statsmagt og, hvad jeg i manglen af et bedre begreb, har valgt at kalde *mobile livsstrategier*. Dette begreb privilegerer bevægelse og flydende grænser over stedbundethed og skarpt opdelte rum, og lægger vægten på forholdet mellem migranternes praksis og de involverede staters forsøg på at regulere deres handlinger og identiteter. Jeg har også valgt at anlægge et længere historisk perspektiv end de 30-40

år migrationspolitikker – og desværre også mange migrationsforskere – normalt refererer til. Dette perspektiv giver en god modvægt til aktuelle forestillinger om en akut migrationskrise i Europa, der nødvendigvis må følges op af migrationspolitiske stramninger.

Artiklen har fem dele. I den første del giver jeg et kort, historisk rids af det spansk-marokkanske grænseland og grænsens skiftende gennemtrængelighed. I anden del flyttes fokus til Tetuán, byens historie, dens indbyggere, historiske såvel som aktuelle bevægelser ud og ind af byen, og endelig byens topografi. Disse to dele danner sammen med en præsentation af de tre unge mænd i del 3 baggrund for disse mænds migrationserfaringer og fortællinger, der præsenteres i del fire. I artiklens sidste del diskuterer jeg, med udgangspunkt i fortællingerne, forholdet mellem en tilsyneladende nostalgisk opfattelse af fortidens urbane rum, den aktuelle ambivalens i forholdet til Spanien og den vedholdende kritik af det marokkanske regime. I den forbindelse fremfører jeg mit teoretiske argument, nemlig at vi må være mere præcis omkring hvilke grænser, det er, vi taler og skriver om, og hvilke globale processer det er, vi refererer til. Som min analyse af det nordlige marokkanske grænseland vil vise, så kan visse grænser udviskes i kulturel forstand uden at udviskes med hensyn til statseffekter eller virkninger. Det får blandt andet betydning for maskuliniteten.

GIBRALTARSTRÆDET:

EN BRO ELLER EN GRÆNSE?

Ifølge William Douglass (1994) er det et karakteristisk træk ved grænseområder, at indbyggere på begge sider af grænsen ofte deler interesser og kulturelle former, der ikke alene overskrider den fysiske (stats)grænse, men også differentierer grænselandet fra den nationale kultur i de respektive stater. Som sådan er grænselandets rum et liminalt overgangsrum, et mødested,

hvor 'grænselændingene' taler to sprog og etablerer sociale relationer på begge sider af grænsen. For mennesker i grænselandet er grænsen nemlig ikke en uigennemtrængelig mur, men en bro, der forbinder mere end den deler og over hvilken, der etableres et interessefællesskab (D'Argemir & Pujadas 1999:255).

Er det mediteræne område et sådant grænseland? Området er historisk set kendetegnet ved en fortsat bevægelse af mennesker fra begge sider over havgrænsen. Det område af Nord-Afrika, der nu er Marokko, var tidligere beboet af nomader. De blev senere kendt som berbere, hvis lokale mobilitetsformer var bundet til afsøgningen af græsningsområder. Ligesom i resten af Maghreb-regionen, blev deres territorier på forskellige tidspunkter invaderet af forskellige besættelsesmagter, blandt hvilke araberne, med konsolideringen af det vestlige islamiske imperium i år 710, fik den største betydning. Efter år 710 ekspanderede dette imperium til den iberiske halvø, hvor Andalusien kom under muslimsk kontrol. Små 800 år senere gik bevægelsen den anden vej, da spanierne fordrev maurerne og de sefardiske jøder (i 1492 og 1609), og påbegyndte den koloniale ekspansion i Nord-Afrika. I det marokkanske tilfælde, kom kystbyen Ceuta i 1414 under portugisernes kontrol, men blev kort efter, i 1415, inkorporeret i det Iberiske kongedømme. Samme skæbne fik Melilla i 1497, og de to klippeøer Vélez de Gómera og Alhucemas i henholdsvis 1508 og 1673. Senere, i 1900, invaderede spanierne Vest-Sahara.

I 1912 mødtes de forskellige Europæiske stater for at 'fordele' Afrika mellem sig. Marokko blev delt mellem Frankrig (den sydlige del) og Spanien (den nordlige del), og fra 1913 gjorde spanierne Tetuán til deres koloniale hovedsæde (Miège m.fl. 1996, Ruiz Manzanero 1997). De franske og spanske protektorater varede et halvt-hundrede år, indtil Marokko i 1956 blev selvstændigt. Ceuta, Melilla og klippeøerne

er stadig spanske enklaver eller EU territorium i Marokko.

Den europæiske ekspansion i Nord-Afrika medførte imidlertid også en modsatrettet bevægelse, f.eks. under 1. Verdenskrig, hvor marokkanere kæmpede på franskmændenes side eller arbejdede som erstatningsarbejdskraft i fransk industri og landbrug. Under den Spanske Borgerkrig (1936-39) rekrutterede Franco mere end 60.000 marokkanere til sin nationalistiske hær (Collinson 1996), mens tusinder af oppositionelle spanierne vendte blikket den anden vej og flygtede til Marokko. I 1956 boede 85.000 europæere, hovedsageligt spaniere, i det nordlige Marokko. Op mod 30.000 af dem befandt sig i Tetuán (Escallier 1996).

Det var ikke før begyndelsen af 1960'erne, at marokkanske befolkningsbevægelser til Europa begyndte at blive begrebsliggjort som (arbejds)-migration. I første omgang var antallet af marokkanere i Europa ret begrænset (anslået til 70-80.000 personer i midten af 60'erne, Collinson, op. cit.). De fleste blev af modtagerlandene opfattet som 'gæstarbejdere', og var oftest yngre (gifte) mænd fra landområder, der lod familien blive hjemme, men sørgede for dennes underhold ved at sende store dele af deres lønindtægter hjem. Forværrede økonomiske og politiske forhold i Marokko fik op gennem 1970'erne andre grupper til at slutte sig til de marokkanske migrantsamfund i Europa. Blandt andet by-marokkanere fra større urbane centre som Casablanca, Rabat, Fez, Meknès, Kenitra, Marakesh, Agadir, Tanger og Tetuán. Migrationsbetingelserne var dog anderledes, siden de nordeuropæiske lande lukkede for indvandring i begyndelsen af 1970'erne, hvorefter familiesammenføring blev den eneste (legale) migrationsstrategi. Strukturtilpasningsprogrammer og heraf følgende nedskæringer i den offentlige sektor fik sammen med en meget restriktiv universitetsreform nye grupper af mellem-uddannede og studerende til at

søge ud, mod nye migrationsdestinationer i Europa som f.eks. Spanien og Italien, mod andre Maghreblande og mod den Persiske Golf. Blandt disse var mange tvunget i exil på grund af deres oppositionelle politiske holdninger og handlinger.

Denne hurtige gennemgang af mere end 1200 års frem-og-tilbage-bevægelser over Middelhavet yder naturligvis ikke kompleksiteten i disse bevægelser retfærdighed, men det er heller ikke mit ærinde her. Derimod kan gennemgangen vise, hvordan Gibraltarstrædet på forskellige tidspunkter har fungeret som en bro (defineret ved inklusion), som et skel (defineret ved en symbolsk gruppeopdeling af eksempelvis kristne og muslimer), eller som en (stats)grænse (defineret ved en politisk og legal opdeling af nabo-stater). Ifølge Henk Driessen (1996, 1998), har Gibraltarstrædet ikke tidligere fungeret som en barriere eller en grænse mellem Europa og Nord-Afrika, men snarere været en 'flod', hvis vand har sammenført to kontinenter og skabt en sammenhængende verden bestående af Nord og Syd. Ikke før det 16. århundredes uddrivelse af maurerne fra den Iberiske halvø blev Gibraltarstrædet først en religiøs, så en politisk grænse. Og først med Spaniens optagelse i den Europæiske Union i 1986 blev denne grænse et større problem for Europa. I dag er grænsen ikke alene udtryk for en økonomisk og politisk forskel, men opfattes i stigende grad også som et symbolsk udtryk for ideologiske og moralske forskelle, som barrieren mellem på den ene side demokratiske og sekulære styreformer (i et kristent Europa) og på den anden side totalitære stater og religiøse fanatikere (i et muslimsk Nord-Afrika) (Driessen 1998: 100).

På den anden side af vandet oplever marokkanere i stigende grad Europa som lukket land, selve strædet som en mur, man kun kan komme over, hvis man har et gyldigt visum med i bagagen. Skønt mere bitter i smagen, lokker Europa dog stadig: "I Nord finder du demokrati, rigdom og

frihed fra traditionen. Men også individualisme, vold og frygt. I Syd autoritære styreformer, den hårde kamp for at tjene en *dirham* og en opdeling af kønnene. Men også solidaritet, det søde liv og tålmodighed". (Valenzuela & Masegosa 1996:27; min oversættelse).

I Tetuán og andre marokkanske grænsebyer sidder unge mænd og planlægger, hvordan de kan tage kampen med Europas migrationskontrol op, og hvilke smuthuller, der måtte være i systemet. De overvejer, hvorvidt vandrehistorien om 4 unge marokkanere, der stjal 4 par smarte badeshorts og en vandcykel på et europæisk turisthotel ved grænsen til Ceuta og på 20 timer tilbagelagde turen på 14 kilometer over Gibraltarstrædet eller Bahr al Zu-qaq, som strædet hedder på den anden side, for at gå i land på en anden turiststrand i Spanien, mon er værd at efterligne.² De taler oftere om europæiske begivenheder end om marokkanske, og deres kendskab til steder, navne, priser, livsformer og arbejdsmarkeder på den europæiske side overgår nogle gange deres viden om de samme forhold i marokkanske nabo-byer. Det stiller selvfølgelig nogle særlige krav til den forsker, der måtte bedrive feltarbejde blandt dem, da det, som romanforfatteren Anne Michaels så smukt har formuleret det, er "nytteløst at søge efter facts, steder, navne, betydningsfulde begivenheder, vigtige samtaler og politiske kontekster hvis du ikke har øje for de forestillinger, dine subjekter lever deres liv efter" (Michaels 1997:222; min oversættelse). Inden vi når til disse forestillinger, skal vi dog lige en tur omkring Tetuán.

TETUÁN: EN BY I GRÆNSELANDET

Byen Tetuán ligger ca. 42 kilometer syd for Ceuta og 54 kilometer syd-øst for Tanger i det nord-vestlige Marokko. Byens grænsestatus udtrykkes blandt andet i, at alle registrerede beboere i byen og provinsen kan få 24-timers pas til Ceuta – men ikke videre til

Spanien. Som nævnt var Tetuán i det 20. århundrede hovedsæde for den spanske koloniadministration i mere end 40 år, men byens andalusiske arv går meget længere tilbage. Spørger man en hvilken som helst guld- eller silkehandler i den gamle Medinas smalle stræder om hans handelshistorie, varer det ikke længe for maurernes suk genlyder mellem de gamle, fugtige vægge. Et ekko af en fortid, som ikke længere er, men alligevel lever videre i den lokale erindring og forestillingsverden.

Byens opridelse går tilbage til 700-tallet, hvor en mindre landsby begyndte at tage form mellem de to bjergkæder Djebel Dersa og Djebel Ghorhiz, der sørger for kølige briser i byen. I 1961-62 opnåede Tetuán status som by, men blev først med de mauriske flygtninges ankomst efter 1492 et driftigt sted, *hijuela de Granada, soeur nonchalante*, (Granadas lillesøster på spansk, den nonchalante søster-by på fransk) (Ruiz Manzanero 1997). Ca. 40.000 andalusiske maurere og jøder ankom omkring 1483-84, men endnu flere kom til i løbet af de næste århundreder. Selvom mange rejste videre til andre byer i Marokko (ikke mindst på grund af konflikter med de berbere, der allerede var i byen), går store dele af Tetuáns nuværende befolknings aner tilbage til de mauriske flygtninge. Spansk – og ikke fransk – er lingua franca i Tetuan, og selv i det talte hverdags-arabisk eller berbersprog er den spanske sproglige indflydelse tydelig. For eksempel hedder en taske en *borsa* (bolsa på spansk), et køkken et *kuchiniia* (cocina på spansk), en kiks en *bexquittu* (bizcocho på spansk) ... og så videre. Dette forhold fremhæves af lokalhistorikere som en stolt arv fra al-Andaluserne, og ikke som euro-spansk indflydelse eller akulturation (se Ruiz Manzanero 1997).

Inden Tetuán blev spansk protektorat i 1912, boede 20-25.000 muslimer, 7-8.000 jøder og ca. 1.000 europæere i byen. Op gennem resten af det tyvende århundrede steg befolkningen støt: fra ca. 70.000 ind-

byggere i 1940, til mere end 300.000 i 1991. Lidt over 12.000 bønder fra Rif-regionen (Alhucemas, Chauen, Nador) flyttede til byen mellem 1975 og 1982. Fra begyndelsen af 1980'erne begyndte fattige, jordløse bønder fra hele Marokko at bevæge sig mod de større byer, ikke mindst til nordlige byer som Tetuán, der på grund af dens relative tæthed til Europa opfattes som 'mellemstation' til en international migrant-karriere. Her kan rejsen videre til Europa arrangeres, de nødvendige kontakter etableres, papirer af mere eller mindre legitim oprindelse tilvejebringes, og startkapital akkumuleres via forefaldende arbejde. Endelig er en ny 'migrantgruppe' kommet til Tetuán efter at Kong Hassan II i forbindelse med den folkelige modstand, der kulminerede i gadekampe i 1984, installerede sine 'egne folk' (dvs. arabisk talende syd-marokkanere) i forskellige offentlige embeder og i politistyrken i byen.³ Dette opleves af de lokale berberfamilier som statsmagtens forsøg på arabisering af regionen, som 'fremmed' indblanding i og kontrol af lokale forhold.

I dag er Tetuán er stor kaotisk by, med mere end en halv million indbyggere. Byens centrale plads, Place Hassan II, forbinder den gamle Medina med den nye spanske bydel. Her bliver der stadig solgt *bocadillos* (spanske skinkesandwich) og afholdt spansk gudstjeneste i den katolske katedral på Place Moulay el Mehdi. Lytter man efter, bliver man hurtigt opmærksom på, at andre end udlandsspanierne taler spansk ved cafebordene rundt om pladsen. Præferencen for spansk hænger ikke alene sammen med byens koloniale fortid – at spansk indtil uafhængigheden var officielt sprog i regionen – men skyldes i lige så høj grad at de politifolk, der støver omkring, har fransk og ikke spansk som deres andet hovedsprog. Spansk cafekonversation er med andre ord en måde at undgå at blive 'aflyttet' på – et lokalt modsprog, der ikke forstås af arabisk-fransk indrettede politioer. Langs Medinaen og i den store Bazar

udenfor bymuren sælges lokale og spanske lækkerier. Europæiske og andre udenlandske varer smugles ind fra Ceuta og sælges på gadehjørnerne, tilsyneladende uden at påkalde sig nogen særlig interesse fra politiet. Inde i selve Medinaen ligger først guldhandlerne, så stofhandlerne, så fødevarer og krydderihandlerne, inden bødkere, grydehandlere og skomagere overtager gadebilledet. I Medinaens inderste og fattigste del sælges genbrugstøj og andre kasserede vestlige forbrugsgoder, som nogen har fisket op af skraldespandene i Ceuta.

Denne inderste og lidt skumle del af Medinaen har formodentlig længe været rammen om mere lyske transaktioner. Men med etableringen af 'Fort Europa' er der åbnet endnu et 'sort' marked, nemlig markedet for salg af falske papirer og overfartsmuligheder til Spanien. For op mod 3000 US dollars kan forventningsfulde nordafrikanere købe sig den slags dokumenter. De, der ikke kan rejse denne sum, må 'nøjes med' at få surret kif (marihuana) omkring maven for som levende mumier at 'betale for' overfarten, eller, for en lidt mindre sum, at blive klistret fast med gaffatape under de store transportselskabers lastvogne, med hvilke de, hvis de ikke bliver opdaget, kan blive fragtet over Gibraltarstrædet. Udenfor Medinaen sidder mere velhavende forretningsmænd på de 'pæne' caféer og brokker sig over, hvordan deres forretningsrejser til Europa er blevet besværlige, fordi de nu skal søge visum, og ofte oplever at få afslag. Hvordan i Allahs navn kan man drive forretning under de forhold?

Tetuán er som grænsebyer på grænsen mellem USA og Mexico et liminalt rum, et kaotisk rum, hvor elendigheden, normløsheden og sociale problemer ophobes, og hvor det 'menneskelige affald' bliver hængende i form af knuste migrationsdrømme. Rundt omkring på byens små herberg sidder nordafrikanske mænd og deler den sidste dirham, der er ikke var nok til at betale

for overfarten over strædet. Kriminalitet kan være deres sidste mulighed for at få penge til at købe noget at spise for. Og mængden af plattenslager skal nok vide at komme med et tilbud.

Indtil Kong Hassan II afgik ved døden d. 23. juli 1999, var Marokko et absolut monarki. En langsom demokratiseringsproces var sat i gang, ikke mindst i forhold til en indskrænkning af kongens enevældige privilegier (f.eks. i forhold til sammensætningen af parlamentet). Få progressive marokkanere nærede dog tiltro til, at kongens indrømmelser var andet end nominelle. Med indsættelsen af hans søn, den nuværende regent Kong Mohammed V, er den længe ventede demokratiseringsproces tilsyneladende endelig en realitet. Ikke desto mindre lod Marokkos status som absolut monarki sig i slutningen af 1990'erne aflæse af Kongens omnipotente tilstædeværelse på alle offentlige steder i form af et lovbealet billede eller fotografi ophængt på et synligt sted i lokalet. På postkontoret var Kongen afbilledet med en kuglepen i hånden, i telefonhusene med et telefonrør mod øret, og på Tetuáns te- og kaffehuse med et guldrandet te-glas mod læberne. Det var på fortorvscaféerne rundt om Place Hassan II at jeg første gang bemærkede i, at et andet andet billede ofte var hængt op lige under – eller lige ved siden af – den te- eller kaffedrikkende Konge. Dette andet billede forestillede en smuk, traditionel spansk Plaza i bedste andalusiske stil, og da jeg begyndte at spørge til billedets oprindelse, fandt jeg ud af, at det forestillede den tidligere Plaza España, som spanierne lod bygge i Tetuáns bymidte under det spanske protektorat, men som Kongen beordrede revet ned i midt-80'erne for at give plads til en ny plads i mere totalitær kongelig stil foran hans nybyggede palads i byen. Nu var jeg jo ikke i Marokko for at studere arkitektur. Men efterhåndet som mine samtaler med tidligere, nuværende eller potentielle migranter udviklede sig, fandt jeg ud af, at samtaler *om* arkitektur

udmærket kan handle om noget ganske andet.

TRE MAND FREM FOR EN MIGRATIONSFORSKER

I løbet af sommeren 1997 tilbragte jeg manganen en eftermiddag sammen med 3 unge mænd – som jeg har valgt at kalde Maruf, Haddú og Mohammad – på tehus i Tetuán. Mohammad havde jeg mødt i Spanien under et tidligere feltarbejde, hvor han havde inviteret mig til at besøge ham og hans familie, hvis jeg nogensinde kom til Marokko. Maruf støvede mig op en dag, hvor han havde hørt mig tale dansk på et telefonhus, og efterfølgende kom hen for – på glimrende dansk – at fortælle mig, at han også havde boet i Danmark engang. Haddú var en af Marufs venner. Ham traf jeg kun sammen med Maruf.

Med sine 28 år var Mohammad den yngste af de tre. I sommeren 1996 var hans far døende af en kræftsygdom; i sommeren 1997 var Mohammad rejst hjem fra sine studier i Spanien, for som den ældste søn at overtage rollen som familiens overhovede efter farens død. Hans fysiske tilstedeværelse var essentiel, da farens død blev efterfulgt af en opslidende arve-retssag mellem farens brødre og Mohammads mor. Mohammads mors familie hører til blandt Tetuáns højere sociale lag og ejer adskillige silke og tekstil-engros-firmaer i både Tetuán og Ceuta. Moren giftede sig under sin stand med Mohammads far, hvis familie er isenkræmmere i Tetuán. Begge forældre studerede i Spanien, og da de vendte tilbage til Marokko, ernærede faren sig som historielærer ved universitetet – et job med ringe social prestige blandt Tetuáns gamle rige handelsfamilier og med en løn, der langt fra kunne dække familiens højere middelklasse-levestandard. Mohammad blev efter gymnasiet indskrevet ved et større spansk universitet, og skønt han under sit ophold i Spanien af og til har haft arbejde for at financiere sine studier, opfat-

ter hverken han selv eller hans familie ham som 'migrant'. Selvfølgelig vil han returnere lige så snart han har fået sin doktorgrad. Men da studier i Tetuán kræver både bestikkelse og at "kende de rigtige mennesker" – og da familien som sådan finder spanske universiteter mere prestigøse end marokkanske – har det altid været tanken, at han skulle følge i familiens fodspor og studere i Spanien. Familien har både arabiske og berberiske aner. De arabiske aner kan de føre tilbage til samme familie som kongens, men det er nu ikke noget de praler af.⁴ De er alle seriøst udøvende muslimer, og Mohammad har meldt sig ind i en islamisk studenterorganisation i Spanien, hvor han også overholder de foreskrevne fem daglige bønner og går i Moskeen om fredagen. I Tetuán tager han lidt mere afslappet på sin religiøse praksis. Ærligt talt er han jo hjemme for at holde ferie. Men i løbet af sommeren 1997 brugte Mohammad nu alligevel store dele af sin sommerferie på at rejse frem og tilbage mellem Spanien og Marokko. I Spanien lagde han sidste hånd på sin afhandling, mens han samtidig købte forskellige industrikøkkenmaskiner, til en restaurant moren, Mohammad og de yngre brødre ville etablere i en del af deres 'sommerhus' beliggende tæt ved universitetet udenfor Tetuán. Hver gang han kom tilbage fra sine ture til Spanien, kørte familien til Ceuta for at hente både ham og de køkkenmaskiner, han smuglede med i bagagen.

Maruf var 36 år og af både berber- og migrantoprindelse. Hans forældre flyttede fra Alhucemas til Tetuán omkring det tidspunkt, hvor han blev født. Her voksede han op, indtil han efter endt skolegang kom i lære som elektriker i Malaga. Da han blev udlært tog han tilbage til Marokko, men da han ikke kunne finde arbejde valgte han efter kort tid igen at tage tilbage til Europa, denne gang Frankrig, hvor han arbejdede i 6 måneder, inden han besluttede sig for at vende tilbage og etablere sig i Tetuán. Her blev han ansat på en større

خطوط الملكية المغربية
ROYAL AIR MAROC
 CAMBIO DE RESERVA PROHIBIDA
 /NONREF//
 NOT TRANSFERABLE

ESPAÑA

NOT GOOD FOR PASSAGE

FROM	TO	CARRIER	FLIGHT	CLASS	DATE	TIME	STATUS
MADRID BARAJAS	CASABLANCA CMN	AT	0971	L	19AUG	2050	OKYHSX1M
CASABLANCA CMN	TANGIER	AT	0972	R	24AUG	1700	OKYHSX1M
TANGIER	MADRID BARAJAS	AT	0971	L	19AUG	2050	OKYHSX1M

Collage: Nauja Kleist

fabrik, men da der opstod 'problemer' mellem fabriksejerens og Marufs familier, blev han fyret. Ifølge Maruf var fabriksejeren en 'arabisk' tilflytter fra Casablanca, der fyrede den lokale berber-arbejdskraft for at give plads til sine 'egne'. Fyringsgrunden blev altid angivet til at være 'samarbejdsproblemer'. Maruf indrømmede da også gerne, at han havde nægtet at samarbejde i flere tilfælde, især i den type arrangementer der involverede bestikkelse og vennetjenester. Efter nogle få måneders arbejdsløshed tog Maruf igen til Spanien. Han rejste ind på et turistvisum og arbejdede i løbet af de næste 2 år i forskellige ufaglærte jobs, inden han hørte om bedre muligheder længere nord på i Europa. Og hvorfor ikke, tænkte han, pakkede sin kuffert, og rejste i 1990 illegalt ind i Danmark. Her giftede han sig med en dansk kvinde og fik med ægteskabet adgang til både opholds- og arbejdstilladelse. Maruf afviste altid over for mig, at han giftede sig for at få en opholdstilladelse. Hvis han gjorde, betalte han en høj pris. Ægteskabet førte nemlig til flere problemer end løsninger, da den danske kvinde viste sig at være narkoman og konstant bad Maruf om penge til sit stofforbrug. Da det på et tidspunkt blev for meget, flyttede Maruf ind hos en dansk arbejdskammarat. Konen truede Maruf med at melde ham til fremmedpolitiet, hvis han ikke betalte hendes stoffer – og da han på et tidspunkt ikke havde flere penge, gjorde hun alvor af truslen, ringede til fremmedpolitiet, og angav ham for ikke længere at være samlevende. Men intet er så skidt, at det ikke kan blive værre. Inden sagen nåede for retten blev Marufs kone dræbt i et færdselsuheld. Fem dage efter hendes død stod fremmedpolitiet udenfor døren med en deportationsordre, der tilsyneladende var udstedt efter logikken "ingen kone, ingen opholdstilladelse". De bildte endvidere Maruf ind, at hvis han forlod Danmark frivilligt inden 48 timer, kunne han så let som ingenting ansøge om fornyet opholdstilladelse på det danske

konsulat i Marokko. Da jeg mødte Maruf i Tetuán, havde han allerede været på det danske konsulat i Casablanca mange gange uden held. Han havde også fået at vide, at det var nytteløst at komme igen.

Hans ven Haddú var 35, af berberslægt, og i sommeren 1997 arbejdsløs på 12. måned. Han havde imidlertid noget, hverken Mohammad eller Maruf havde, nemlig et spansk pas, som han havde fået gennem familiekontakter på det spanske konsulat i Tetuán. De sidste 15 år havde Haddú roteret mellem Tetuán, Ceuta og Spanien. I Spanien havde han først og fremmest været ansat som landarbejder, men de seneste år også i servicesektoren. Hans sidste job var på en skisportsrestaurant i Sierra Nevada, et godt og velbetalt job han desværre havde været nødt til at opgive, da den høje, kolde bjergluft gjorde ham syg. Ifølge ham selv, kunne han godt finde arbejde i Tetuán, men hvorfor arbejde i Tetuán, når man kan tjene fire gange så meget på den anden side af Gibraltarstrædet? At arbejde for Haddú var snævert forbundet med at være udenfor Marokko hang også sammen med, at muligheden for at finde arbejde i Tetuán for Haddú havde mindre at gøre med kvalifikationer end med gode forbindelser. "Hvis du ikke har gode forbindelser glem det! Du kan ligeså godt tage direkte til Europa". I stedet havde Haddú udviklet en strategi bestående af 2-3 måneders arbejde i Spanien, 2-3 måneders ferie i Marokko, og mens han opholdt sig i Marokko, at foretage lejlighedsvis 'forretningsrejser' til Ceuta, hvor han købte forskellige varer for gadehandlere i Tetuán. Sidstnævnte aktivitet vil i strengt juridiske termer være karakteriseret som smugleri. For Haddú og alle andre småhandlende i Tetuán rangerer indkøbsturene til Ceuta imidlertid som 'at gøre forretninger'. Under mit ophold i Tetuán cirkulerede Haddú rundt imellem Tetuán, Ceuta og Tanger. Han var som regel væk 2-3 dage ad gangen, og når jeg spurgte ham, hvad han havde lavet på sine ture,

svarede han altid, at han havde undersøgt mulighederne for at få en ny arbejds-kontrakt i Spanien. Andre fortalte, at Haddú var involveret i at arrangere de illegale overfarer til den spanske kyst. Hvem ved? Han var i al fald meget bekymret over sommerens lokale avisoverskrifter, der dagligt rapporterede om nye fund af druknede marokkanere på begge sider af Gibraltarstrædet. "Ikke godt for båd-branchen", som han sagde.

Trods forskellene i Mohammads, Marufs og Haddús opvækstbetingelser og migrationserfaringer, havde de flere ting til fælles. De var alle ugifte og boede deres relativt høje alder til trods stadig hjemme hos deres forældre. De havde også alle tre tætte forbindelser til Spanien. Hvad der er særligt interessant i denne forbindelse er, at mine samtaler med Mohammad, Maruf og Haddú ofte havde en tendens til at foregå indenfor en genre, som jeg her vil kalde 'grænse-snak'.

EN KONGE, TRE MIGRANTER, OG ET GULNET FOTOGRAFI PÅ GRÆNSEN TIL SPANIEN

'Grænse-snak' er en samtaleform, der baserer sig på sammenligninger af liv levet forskellige steder: I Marokko, bag grænsen til Ceuta, i Spanien og resten af Europa. Denne genre har Schade Poulsen defineret ved dens særlige evne til at identificere og afspejle sociale og moralske overvejelser om det liv, en (stats-)borger har krav på at leve (Schade Poulsen 1997:167). Sådanne overvejelser handler ofte om fravær såvel som tilstedeværelse, fremtidsorienterede aktiviteter og forventninger såvel som allerede op- eller udlevede erfaringer. 'Grænse-snak' er altid komparativ, og centrerer sig omkring det gode og det dårlige ved forskellige steder. Formen baserer sig i nogen grad på stereotyper, men i den udstrækning fortælleren har været på de steder, der tales om, er den også baseret på levet erfaring. Når erfaringer fra ophold i ud-

landet bruges til at kritisere lokale praksisformer, tager fortællingen ofte form af en mod-fortælling, en kritik.

Café-samtaler i Tetuán foregår som regel indenfor denne genre. Når jeg sad på café med Mohammad eller Maruf og Haddú, begyndte vores samtale ofte på væggen, lige under billedet af den te-drikkende Kong Hassan II, midt i en ældre, gulnet fotostat af den gamle Plaza España. Et tilsyneladende uskyldigt sted at hvile øjnene, et tilsyneladende neutralt sted, at begynde en samtale. "Åh ja, det var en smuk plads" kunne de for eksempel begynde samtalen, og henvendt til mig ville de måske fortsætte: "Prøv at lægge mærke til de små haver, til de høje palmetræer der gav skygge i eftermiddagssolen, til pavillonen i midten ... der blev spillet mangan en koncert." Mohammad, som udover sin beundring for pladsen også havde en vis faglig interesse i Tetuáns spanske protektorat-historie (emnet for hans doktorafhandling), ville ofte påpege de mindre detaljer: "Se de kunstfærdige mosaikker, der danner forskellige mønstre på pladsen, hvordan de små farvede sten er lagt, hvordan de gamle al-Andaluz mønstre er bibeholdt ... et virkeligt kunstnerisk arbejde". Eller: "Spanierne troede nok at dette var spansk kunsthåndværk, men *vi* ved, at *de* lærte det hele af *os*, af de mauriske andalusere". "Ja, det er rigtig nok en skam, at den plads blev revet ned", ville Haddú filosofere, "en provokation" ville Mohammad tilføje, og på en rigtigt dårlig dag ville Maruf sætte trumf på og med et nik op mod den allestedsnærværende konge kalde ombygningen af pladsen for "en terrorhandling".

Herfra ville samtalen uafværgeligt skifte spor og bevæge sig ind i en kritik af den nye Place Hassan II, tegnet af en fransk arkitekt og opført i 1988. På dette sted i samtalen ændrede deres stemmer karakter; fra et blødt nostalgisk toneleje, til et sted mellem rått eller smerteligt, fra almindelig volume til en næppe hørlig hvisken. En dag, hvor jeg spadserede over pladsen med

Maruf, fortalte han mig, at kongen havde beordret alle palmetræerne fældet, fordi han "ikke tåler, at noget er skjult for hans blik". En anden dag, hvor Mohammad og jeg var gået hen til pladsens sydlige ende for at kigge på Paladset sagde han: "Se engang på det palads. Man kan hverken komme ind i det eller få lov til at gå igennem de bagvedliggende haver. Og det skønt kongen aldrig kommer til Tetuán. Ja, han var her én gang, engang i slutningen af 1980'erne, men nogen truede ham på livet, og han har aldrig siden besøgt Tetuán. Det vil han formodentlig heller ikke gøre i fremtiden. Kongen ved, at han ikke er velkommen her". Og under en anden byvandring fortalte Mohammad, at kongen havde beordret store dele af Tetuáns universitet flyttet ud af byen efter gadekampene i 1984-85 for at undgå studenterdemonstrationer i Tetuáns gader. Ved forskellige lejligheder ville de alle påpege de enorme summer, den marokkanske stat havde brugt på at rekonstruere pladsen og bygge det nye kongepalads. Beløbets størrelse ville ofte blive sammenlignet med det antal arbejdspladser, der kunne være etableret for den samme sum. Haddú og Maruf var begge overbeviste om, at der var en snæver sammenhæng mellem statens brug af offentlige midler i Tetuán og Tetuáns tidligere relationer til Spanien og nuværende relationer til andre regioner i Marokko. "Kongen er fuldstændig ligeglad med det nordlige Marokko ... skatteindtægter fra nord overføres til syd ... der er ingen udvikling her, ingen fremtid ... det er ikke underligt, at alle prøver at komme til Europa".

Herfra ville samtalen ofte bevæge sig ind i endnu en genre, nemlig rejse-fortællingen. Maruf ville fortælle om sine genvordigheder i Europa, møder med politiet, racisme, og så videre, men også om det søde liv han havde levet med europæiske kvinder, kvinder der ikke straks forlangte guld, juveler eller andre dyre gaver af deres partnere, men simpelthen var interesseret i

et forhold baseret på "kærlighed eller simpelthen kropslig lyst". Udenfor bryllupspaladserne i den gamle Medina ville både Maruf og Haddú – med slet skjult reference til deres egen økonomiske uformåenhed – kommentere de store summer marokkanere investerer i bryllupper. "Masser af guld, det er det eneste kvinder tænker på, guld". Efter brylluppet "ender mange par alligevel med at blive skilt". "Kvinder kræver og kræver. De forstår ikke, at en mand har brug for at være lidt alene, at få fred og ro. Og ender det i skilsmisse, er alle de penge tabt ... ja vi kender flere ...". At hverken Maruf eller Haddú var gift endnu hang selvfølgelig sammen med deres families relative ringe økonomiske status. Men oven i den detalje, var de også enige om, hellere at ville giftes med en europæisk kvinde. En ordentlig kvinde, selvfølgelig, ikke en prostitueret, som Haddú flere gange understregede. "Åh jo, jeg har haft mine affærer med prostituerede i Barcelona. De er også kun ude efter dine penge". Men i samme åndedrag kunne de begge finde på at kommentere de mange unge kvinder fra Tetuán og omegn, der arbejder i Ceuta eller Spanien: "Stensikkert prostituerede – i al fald størstedelen af dem". Denne detalje skal jeg afslutningsvist vende tilbage til.

Maruf ville også fortælle historier om det marokkanske politi, om hvordan de banker en anstændig Tetuán-borger gul og blå, uden at have så meget som et bevis på hans skyld. Haddú, som ved forskellige lejligheder var blevet anholdt for ulovlig (men udbredt) besiddelse af kif, mistede fire fortænder under en anholdelse, hvor det viste sig, at han ikke havde så meget som ét lille bitte gram i lommen. "Du kan kende politiet på uniformen ... men hvem ved om det hemmelige politi er involveret i smugler-mafiaen, hvem ved om de tilbyder en deal for at bruge det mod dig? Men du kan i al fald se, at de fleste politibetjente ikke er herfra. De er mørkere i huden. De er blevet sendt herop sydfra af staten, for at kon-

trollere os, de nordlige oprørere. De få politibetjente, der er herfra, behandler dig anderledes. Jeg kender til flere sager, hvor en lokal politibetjent har dækket over et bysbarn”. Maruf ville uddybe med reference til en oplevelse længere nede sydpå: “Så længe du ryger i fængsel i Tetuán har du en chance, de behandler dig nogenlunde. Men hvis du bliver overført til Casablanca eller Rabat, så er du på den. Når de engang er blevet trætte af at torturere dig, kan du ikke gå derfra, du er smadret”.

Skønt af en lidt anderledes karakter, ville Mohammads fortællinger også oftest være flertydige. De kunne for eksempel handle om det affald, der dagligt drev ind på stranden foran hans families sommerhus. Lige-gyldigt hvor mange arabiske eller marokkanske etiketter jeg kunne finde på skraldet, ville Mohammad altid stædigt fastholde, at det alt sammen var dumpet i havet i Spanien, Ceuta eller fra spanske både i farvandet. De kunne også handle om, hvordan hans lillebror blev ‘dræbt’ i Spanien af inkompetente læger, der med fuldt overlæg ikke ordinerede den rigtige behandling for en harmløs diarré, for at slippe af med endnu en marokkaner. Om hvordan hans far efter den oplevelse havde valgt at få behandling for sin kræftsygdom i Marokko, skønt han ellers sagtens ville have kunnet betale for specialbehandling på et europæisk hospital. Eller om hvordan de fleste europæere tror, at enhver marokkaner er en fundamentalistisk terrorist, når sandheden er, at mange blot forsøger at praktisere deres religion i en verden, der er fjendtligt indstillet overfor Islam. Men Mohammad ville også fortælle om kongens forfejlede udviklingspolitik i det nordlige Marokko, om statslige revenue-overførsler fra alle de nordlige provinser til mere eller mindre suspekte projekter i syd, ikke mindst i Sahara. Under lokalvalget i 1997 ville han yderligere tilføje, at han i al fald ikke ville være til grin ved at stemme. “Hvad du stemmer er fuldstændigt lige-

gyldigt. Jeg mener, oppositionen vil stensikkert få flere stemmer end kongens støtter, men kongen vil vinde alligevel. Det er én af de få ting, du kan være helt sikker på i Marokko”.

Nu vandt socialisterne rent faktisk lokalvalget i Tetuán i sommeren 1997. Det semi-legale Islamiske Parti, som Mohammad ville have stemt på, hvis de havde fået lov til at opstille kandidater til valget, gik på gaden ligeså snart valgresultatet var offentligt kendt. De blev banket tilbage til hvor de kom fra, af de mere end 1000 ekstra politistyrker, der var udstationeret under valget i Tetuán.⁵

Modsat Maruf og Haddú aspirerede Mohammad ikke til europæiske kvinder. Heller ikke i særligt omfang til marokkanske, skønt mange bedrestillede familiers universitetsuddannede døtre aflagde familien adskillige visitter for at spørge Mohammad til råds om mulighederne for et stipendie i udlandet. Under sådanne besøg sørgede Mohammad altid for at pleje sit religiøse image. Først og fremmest ved ikke at være alene med nogen, men altid sørge for at andre familiemedlemmer overværede/vågede at alt gik sømmeligt for sig; derudover ved med overlæg at behandle de kvindelige besøgene som muslimske søstre – hvad flere af dem ærligt talt synes var noget ked-sømmeligt – for at signalere sin retroende muslimske praksis.

NÅR OVERSÆTTELSE IKKE HANDLER OM SPROG

“Oversættelse er en form for overført dokumentation: ét digt bliver et andet. Du kan vælge din oversættelsesfilosofi ligesom du kan vælge, hvordan du vil leve dit liv; den frie bearbejdning der ofrer nøjagtighed for mening. Digteren bevæger sig fra livet til sproget, oversætteren fra sproget til livet. Begge prøver som migranten at identificere det usynlige, det der står mellem linierne, de gådefulde bibetydninger” (Michaels 1997:109; min oversættelse).

Alle mine samtaler med Mohammad, Maruf og Haddú foregik på spansk. Skønt Haddús og Marufs modersmål var berber, Mohammads arabisk, var spansk som jeg allerede har antydnet deres fælles første fremmedsprog og ydermere det sprog, de også i situationer der ikke omfattede min person valgte at benytte, når de ikke ønskede at blive forstået af de lokale myndigheder og andre 'lyttende ører'. Når jeg har valgt at lade min konklusion handle om oversættelse, så hentyder jeg derfor ikke til den form for oversættelsesproblemer, der kan opstå, når forskellige sprog lægger forskellig betydning i forskellige ord (Buur 1999), men til de sociale og kulturelle betydninger der kan udledes af samtaler, der tilsyneladende handler om arkitektur, men som i virkeligheden er måder at udtrykke en generel utilfredshed med samfundsmæssige omstændigheder, politisk opposition og tab (og genetablering) af maskulinitet.

Mine samtaler om Plaza España handlede om Tetuáns historie. I følge James Clifford er det at tænke historisk en måde, hvorpå mennesker lokaliserer sig selv i tid og rum. Sådanne analytiske 'lokaliseringsprocesser' bør ses som begyndelser og ikke som afgrænsede fix-punkter, som fortløbende møde- eller oversættelsessteder, hvor komparative begreber (oversættelses-udtryk) fungerer som tilnærmelser til et givet emne. På grund af oversættelsens historiske uforudsigelighed, findes der ikke noget på forhånd givet sted, hvorfra en endegyldig forklaring kan produceres (Clifford 1997:11). Café- og byvandringssamtaler er derfor kun to af flere mulige steder, hvor 'grænse-snak' og modfortællinger produceres i Tetuán. Fortællingerne ville formentlig være anderledes, hvis de blev fortalt på den spanske side af grænsen i stedet for på den marokkanske, i bryllupspaladset, i stedet for *udenfor*. *Dér*, hvor de blev fortalt, var de udtryk for tabte imperier, for følelsen af at høre hjemme i mere end én nationalstat, lige så vel som følelsen af *ikke* at høre hjemme i den na-

tionalstat, hvor de alle oppebærer et om ikke andet nominelt statsborgerskab.

På et andet oversættelsesniveau kan (samtalerne om) Plaza España siges at være det fortættede rum, hvorfra de socio-kulturelle og moralske forestillinger om det gode og det dårlige liv kan konstrueres. Adskillelsen mellem berbere og arabere i Marokko, og berbernes følelse af eksklusion fra nationale politikker er ét eksempel; modviljen mod de lokale bestikkelses- og pranger-praksisser et andet. Et tredje eksempel, hvor de moralske forestillinger fortættes, er forestillingerne om forholdet mellem kønnene på begge sider af grænsen, om ændrede maskuliniteter, femininiteter og kønsrelationer, og om mulighederne for at få et godt (sam-)liv.

Den allestedsnærværende grænse til Europa har længe sat sit præg på forestillingerne om forholdet mellem kønnene i Marokko. Ungdomsbilleder af Mohammads mor viste således en bikini eller miniklædt ung emanciperet kvinde, der smilede skælmisk mod kamaræet fra en marokkansk strand eller vandrede med sin kommende ægtemand om halsen i Madrids gader – billeder der umiddelbart er svære at sætte i forbindelse med den tilslørede kvinde, hun valgte at blive efter en pilgrimsrejse til Mekka. At sløret ikke er gået ned for emancipationen blev imidlertid hurtigt klart for mig, når jeg iagttog, hvordan Mohammad rigtigt nok var kaldt hjem for at spille rollen som familiens mandlige overhovede efter farens død, men aldrig udfyldte denne rolle uden at være kyndigt instrueret af moren.⁶ Hans 'valg', at organisere sig som 'ny' universitets-islamist, kan blandt andet ses i dette lys. For selvfølgelig er rollen som retroende muslim foreskrevet i hans families forventninger. Men at optræde som politisk engageret universitets-islamist i samværet med Tetuáns unge giftesyge kvinder (og en dansk antropolog), er også en måde at tilskrive sig selv autoritet, en ny maskulinitet, en måde at genfinde sig en plads i verden på. I denne strategi er Europa (og eu-

ropæiske kvinder) den depraverede modpol til marokkansk/islamisk renhed. Den disciplinerede religiøsitet (med dennes vægt på afholdenhed, styrke, renselse) én af få mulige positioner, hvorfra et positivt maskulinitetsbillede kan konstrueres.

Denne 'renhed' genfindes imidlertid ikke i Maruf og Haddús forestillinger om køn på grænsen mellem Marokko og Europa. Haddú havde 'prøvet' prostituerede i Barcelona, Maruf en narkoman i København. Disse kvinder var ude efter deres penge. Men det samme er lokale kvinder fra Tetuán, hvor kurtiseren kræver gaver, og ægteskab ægte guld! Men Maruf og Haddú tøver samtidigt ikke med at karakterisere lokale kvinder, der ligesom dem selv aspirerer mod et europæisk arbejdsmarked, som prostituerede. Her hører jeg ekkoet af sydeuropæisk, især spansk, immigrationspolitik. Det er nemlig meget lettere for kvinder end for mænd at skaffe sig legal adgang til det spanske arbejdsmarked. Som hushjælp, hjemmehjælp eller hjemmesygeplejerske, der kan afløse de spanske middelklassekvinder, der i stigende tal har bevæget sig ud på arbejdsmarkedet. Og jeg læser en form for dobbelt 'kastriering' ind i deres fortællinger. De kan ikke alene *ikke* blive gift i Tetuán, fordi de ikke har de økonomiske midler. De må også se de kvinder, de ikke kan blive gift med, rejse ind i et Europa, de *ikke* selv har adgang til eller kun har ringe arbejdsmuligheder i. Så hellere fantasere om europæiske kvinder og et ægteskab baseret på kærlighed. Med den type ægteskab er der iøvrigt også mulighed for at forestille sig en fremtidig legal status i Europa.

En væsentlig konklusion er derfor, at Tetuáns 'grænseoverskridende' indbyggere, både de der bevæger sig i tanken (ved at forestille sig og kritisk forholde sig til deres egen og andre verdener), og de der bevæger sig i rum (for eksempel fra Tetuán til Ceuta til Spanien til Europa), har hvad vi kan kalde en veludviklet transnational forestillingsevne. Når de tager denne forestil-

lingsevne i anvendelse, og/eller artikulerer den i 'grænse-snak', tager de samtidig del i dialektiske 'tilhørsforholdsskabende' processer, gennem hvilke de udvikler modstands- eller oppositionelle strategier til de hegemoniske nationalstater, hvor de lever (dele af) deres liv (Basch og Glick Schiller 1995). Deres fortællinger og praksisser er ikke nødvendigvis i et direkte modsætningsforhold til det land, de har statsborgerskab i, skønt de ofte er det i praksis. De er heller ikke nødvendigvis af en politisk karakter, hvis politik forstås som kollektiv organiseret modstand (Guarnizo og Smith 1998). Men alt andet lige er sådanne fortællinger 'modfortællinger' til den officielle diskurs i en nationalstat, som fortælleren føler sig ekskluderet fra af etniske, regionale, økonomiske, politiske, religiøse eller kønsspecifikke årsager. Og det er netop på den måde jeg har valgt at fortolke både højrøstede og hviskede fortællinger om Plaza España og det omgivende sociale rum. Nemlig som udtryk for modstand til såvel den marokkanske stats som den Europæiske Unions rumlige og politiske kontrol. Dét at hænge en gammel gulnet fotostat af Plaza España op lige under kongens billede på offentlige steder er i sig selv en direkte udfordring af statsmagts kontrol. Et udtryk for en opdelt nation. Og samtalerne om pladsen er tale-handlinger, hvori den nordmarokkanske grænse til statsmagten defineres. Hvor fortællingerne om Plaza España på den ene side kan fortolkes som udtryk for ambivalente følelser til både Spanien og Marokko syd for Tetuán – som udtryk for faktiske grænser, der ikke bare deler to nationalstater, men også nationer indenfor den samme nationalstat – så får de samtidig en vigtig funktion i etableringen af en bro over Gibraltarstrædet, en bro der engang formåede at sammenføje Nord og Syd i al-Andaluz, og den bro, de på forskellig vis har benyttet sig af under deres rejser til Europa.

Mobilitet og fiksering i rum er to væsentlige aspekter i grænsesamfund. De har

begge stor betydning for de mennesker, der bor i grænselandet, og tages for eksempel ofte i anvendelse, når fordele og ulemper ved de lokalsamfund, nationer og stater der mødes på grænser bliver sat til debat. Som sådan indebærer analysen af grænselandet altid en samtidig forholden sig til en nations historie og én eller flere staters nationalstatslige grænse (Wilson og Donnan 1998). For 'grænselændingene' i det nordlige Marokko har Gibraltredet på visse tidspunkter været mindre betydningsfuldt end de grænser, der er blevet etableret mod sydlige Sultanater, eller nordlige kolonimagter. Men som Bellér-Hann har sagt, så må "... lokale oplevelser af staten og modstanden mod den ikke reduceres til de imaginære konsekvenser af statshandlinger for lokale befolkninger" (Beller-Hann 1995:136).

Skønt jeg i denne artikel primært har bevæget mig rundt om en plads og ændringerne i denne plads' arkitektoniske udtryk, så har de direkte lokale effekter af stat(er) ikke været fraværende eller blot forestillede. Manglen på statslige udviklingsmidler, regeringens overførsel af økonomiske ressourcer fra nord til syd (og samtidige reallokering af statsansatte fra syd til nord), bedrageri, bestikkelse og de eksklusive netværk af personlige forbindelser, har hele tiden været til stede i Tetuán-beboernes fortællinger. Samtidig kan en kritik af det nye Europa – der i forhold til Marokko nok kan tilbyde høje lønninger, men den pris migranten betaler er høj – også spores. Arbejdsmarkedsforholdene for migranter er støt blevet forringede, 'pæne' mellemlagsstuderende beskyldes for at være islamiske fundamentalister, og de, der trods Europas stramme migrationskontrol har held med at komme ind, må leve i evig frygt for pågribelse, deportation og den efterfølgende økonomiske katastrofe for sig selv og deres familie i Marokko.

Én af globaliseringens effekter siges at være en stigende mobilitet af kapital, varer, kommunikation og mennesker. Med globa-

liseringen vil sted miste sin magt, hævdes det, fordi det bliver af mindre betydning, hvor man finder sig, når man principielt har adgang til hele verden. Min pointe er imidlertid, at stater stadig skaber steder (paladser, pladser, og udflyttede universiteter, konsulater, ambassader og grænseovergange), og menneskers adgang til globalisering er fortsat forskellig, om ikke yderligere begrænset. For godt nok ved unge cafégængere i Tetuán alt om Khaleds nyeste pladeudgivelser i Frankrig, prisen på en Mercedes Benz i forskellige europæiske lande, og hvor der måtte være et nyt 'hul' på den spanske eller italienske kyst. De har også via internet og satellit-TV adgang til globale diskurser om menneskerettigheder, demokrati – og pornografi (!) – som flittigt tages i anvendelse i den lokale debat og kulturpolitiske kamp. Hermed udviskes grænserne for de forestillede kulturelle fællesskaber. I statsforstand er unge marokkanske mænd ligesom resten af Marokkos indbyggere imidlertid stadig marokkanere. Det er og bliver et lav-prestige statsborgerskab, når det handler om at bevæge sig ud i den fagre nye globaliserede verden. Europæiske konsulater har sat 'Lukket' skiltet på døren, og skulle et besøg i Medinaens mørke caféer føre et rejsearrangement til Europa med sig, er sandsynligheden for at blive deporteret en overhængende, daglig fare. At nordmarokkanske mænd yderligere oplever deres etniske eller regionale baggrund som andenrangs i forhold til den marokkanske statsmagts prioriteringer, gør kun situationen mere desperat.

EPILOG

Nogle måneder efter Kongens død ringer min telefon på Center for Udviklingsforskning. Opringningen er fra Marokko. I den anden ende af forbindelsen lyder en god vens læspende stemme. Det er den skeløjede og tandløse skriver fra Tetuán. Begge 'deformiteter' skyldes et længere-

varende fængselsophold, efter hans tidligere kone anmeldte ham til en 'forbindelse' i politiet for ulovlig våbenbesiddelse. Sådan blev han i hans egen fortælling udsat for tortur, men hun fik forældremyndigheden over deres fælles barn. Skønt hans smadrede mund gør det vanskeligt at forstå hvad han siger, kan jeg ikke undgå at høre, hvor opstemt og glad hans stemme lyder. "Hva' så, Abdullah", spørger jeg, "hvad kan jeg hjælpe dig med?". "Ingenting" svarer han, "abssolut ingenting. Det er derfor jeg ringer". Stilhed ... efterfulgt af klukkende latter. "Ja, du har vel hørt at kongen er død. Jeg ringer sssådan sset bare for at sssige, at nu behøver du ikke længere lave din forssskning i Marokko. Ja, du ssskal være velkommen på besssøg, men demokratiet er endelig kommet til Marokko".

NOTER

1. Denne artikel er en omskrevet version af en engelsksproget artikel med titlen "Crossing the Spanish-Maroccan Border with Migrants, New Islamists and Riff-Raff" (Forthcoming, *Ethnologia Europaea*). Hvor vægten er på den historiske udvikling i grænserelationerne i den engelsksprogede udgave, har jeg i denne artikel valgt at lægge mere vægt på de sociale relationer, ikke mindst i forhold til køn. Tak til Mette Fink-Nielsen, Nauja Kleist, Steffen Jensen, Lars Buur, Finn Stepputat, og Peter Hansen, alle Center for Udviklingsforskning, og til Connie Carøe Christiansen, Socialforsknings Institutet, for kloge og inspirerende kommentarer.

2. Faktisk er der to versioner af vandrehistorien. Den refererede, hvor de unge mænd lykkes i deres forehavende, og en anden version, hvor de kun tog vandcyklen og *ikke* badebukserne, og derfor straks blev opdaget som marokkanere på den spanske kyst. Tøj og stil spiller en stor rolle, når unge mænd diskuterer og eksponerer deres fremtidsvisioner.

3. Forskellige analyser af 1984-opstanden i Marokko peger på de drastiske prisstigninger som den væsentligste baggrund for den brede folkelige protest. Hvis vi forlader det generelle nationale niveau og i stedet kigger på lokalt specifikke årsager til modstanden i grænselandet, så kan den Internationale Valutafonds anti-smuglings-tiltag fra 1983 måske forklare, hvorfor opstanden havde så

bred tilslutning i det nordlige Marokko. I følge Mc Murray (1992) var de generelle prisstigninger en hård nød at sluge for samtlige hushold i Marokko, mens den grænsehandelsskat, der blev indført for at dæmme op for smugleriet, betød en direkte destruktion af lumpenproletariatets indkomstgrundlag.

4. Det skal tilføjes, at mange familier kan føre deres slægt tilbage til profeten, så mange, at det normalt ikke er noget, man får særligt meget ud af at prale med. Det har også sjældent noget at gøre med graden af religiøs entusiasme, som findes i den pågældende familie. Til gengæld er det væsentligt for kongens legitimitet som leder af folket.

5. Al Adl Wal Ihsan, den Islamiske bevægelse, er bandlyst af kongen. Bevægelsens leder, Abdesalam Yasín, har siddet i husarrest i Salé lige udenfor Rabat siden 1989.

6. Ifølge Lacoste-Dujardin (1985) er forholdet mellem mor og ældste søn den akse, hvorigennem kvinder kan udøve deres magt i hele Maghreb-regionen.

LITTERATUR

- Basch, Linda, Nina Glick Schiller 1995. "From Immigrant to Transmigrant", in: *Anthropology Quarterly*: 48-63.
- Buur, Lars 1999. "Når der er mere til oversættelse end sprog", in: *Den Ny Verden*: Vol 32, No. 4:54-72.
- Clifford, James 1997. *Routes*. Cambridge.
- Collectivo Ioé, 1994. *Presencia del Sur: Marroquíes en Cataluña*. Madrid.
- Collinson, Sarah 1996. *Shore to Shore. The Politics of Migration in Euro-Maghreb Relations*. London.
- D'Argemir, Dolors Gomas, Joan J. Pujadas, 1999. "Living in/on the frontier: Migration, identities and citizenship in Andorra", in: *Social Anthropology*, 7/3:253-264.
- de Certeau, Michel 1988. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley.
- Douglass, William R. 1994. "Las fronteras. Muros o puentes?", in: *Historia y Fuente Oral*, 12: 43-50.
- Driessen, Henk 1996. "At the Edge of Europe: Crossing and Marking the Mediterranean Divide", in: L. O'Down & T. M. Wilson (eds): *Borders, Nations and States: Frontiers of Sovereignty in the New Europe*. Aldershot: 179-199.
- Driessen, Henk 1998. "The 'New Immigration' and the Transformation of the European-African

- Frontier”, in: T. M. Wilson & D. Hastings (eds): *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*. Cambridge: 96-116.
- Escallier, Robert 1996. “Colonización y poblamiento Europeo en Marruecos”, in López García, Bernabé (ed.): *Atlas de la Inmigración Magrebí en España*. Madrid, Universidad Autónoma de Madrid Ediciones.
- Hann, Chris 1995. “Subverting Strong States: The Dialectics of Social Engineering in Hungary and Turkey”. *Daedalus*: 133-153.
- Harding, Jeremy 2000. The Uninvited. In: *London Review of Books* 3 February 2000: 3-25.
- Lacoste-Dujardin, Camille 1985. *Des mères contre les Femmes*. Paris.
- Mc Murray, David Andrew 1992. *The Contemporary Culture of Nador, Morocco, and the Impact of International Labor Migration*. Dissertation from the University of Texas at Austin. Michigan.
- Michaels, Ann 1997. *Fugitive Pieces*. London.
- Miège, Jean-Louis, M’hammad Benaboud & Nadia Erzini 1996. *Tétouan: Ville Andalouse Marocaine*. Rabat.
- Ruiz Manzanero, Cirilo 1997. *Tetuán Es Mi Ciudad*. Tetuán.
- Schade Poulsen, Marc 1997. “Men and Migration in Morocco: Towards European Borders”, in F. Wilson & B. F. Frederiksen (eds): *Livelihood, Identity and Instability*. Copenhagen: 157-166.
- Smith, Michael Peter & Luís E. Guarnizo 1998. “The Locations of Transnationalism”, in M.P. Smith & L. E. Guarnizo (eds): *Transnationalism from Below*. New Brunswick: 3-34.
- Valenzuela, Javier & Alberto Masegosa 1996. *La Última Frontera: Marruecos, El Vecino Inquietante*. Madrid.

- Wilson, Thomas M. & Hastings Donnan 1998. “Nations, State and Identity at International Borders”, in: T. M. Wilson & D. Hastings (eds): *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*. Cambridge: 1-30.

SUMMARY

The article analyses the narratives of three male bordercrossers from Tetuán, a northern Moroccan city. Together with the overall majority of Tetuani inhabitants, these men share a critical view on Spain and Spaniards, simultaneously as their symbolic resistance towards the Moroccan state and the former King Hassan II is expressed by making reference to Spanish ethno- and landscaping. To explain this seemingly contradiction, a broader historical overview of the region is given. This overview makes apparent that the Spanish-Moroccan border has varied in terms of permeability over time. People have always moved back and forth. In the late 20th century, however, blocked social mobility and a repressive regime have urged new sectors of Moroccan society to migrate to Europe. In this process, local conditions as well as migratory experiences in a ‘closing’ Europe are fostering new ideas of gender and masculinity.

Ninna Nyberg Sørensen, Ph.d., Seniorforsker, Center for Udviklingsforskning, nns@cdr.dk, København.